

WPŁYW WARTOŚCI CHRZEŚCIJAŃSKICH NA JAKOŚĆ KOMUNIKACJI RODZICÓW Z DZIECKIEM W PERSPEKTYWIE SPOŁECZNO-RELIGIJNEJ

INFLUENCE OF CHRISTIAN VALUES ON THE QUALITY OF COMMUNICATION BETWEEN PARENTS AND CHILDREN IN THE SOCIO-RELIGIOUS PERSPECTIVE

Dawid Wiech^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Polska
¹University of Pontifical University of John Paul II, Poland

Wiech, D. (2020), Wpływ wartości chrześcijańskich na jakość komunikacji rodziców z dzieckiem w perspektywie społeczno-religijnej/ Influence of Christian values on the quality of communication between parents and children in the socio-religious perspective, *Rozprawy Społeczne/ Social Dissertations*, 14(4), 34-48. <https://doi.org/10.29316/rs/128362>

Wkład autorów/
Authors' contribution:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza wpływu wartości chrześcijańskich na jakość komunikacji między rodzicami a dziećmi ze szczególnym uwzględnieniem aspektu społeczno-religijnego. W artykule omówiono społeczne konsekwencje braku uporządkowanych więzi dzieci z rodzicami, które unaoczniają się w: niezrozumieniu przez dorastające dzieci siebie i świata, braku zdolności do odnalezienia własnego miejsca w świecie, ról życiowych z nim powiązanych, a także wybrakowaniu co do autonomii w sferze psychiki. Następnie, omówiono aspekty religijne więzi rodziców z dziećmi, przy czym odniesiono się do wychowania w perspektywie religijnej, które pozytywnie wpływają na jakość rodzicielstwa. Powyższe aspekty to: rozwój pojęcia Boga w percepcji dziecka, przekazywanie wiary, kształtowanie osobowości w rodzinie, środowisku sprzyjającym rozwojowi miłości ofiarnej i modlitwy, a także wychowanie do życia z Jezusem w Kościele. Ponadto, podjęto analizę odpowiedzialnego rodzicielstwa, omówiono jego rodzaje.

Materiał i metody. Monograficzna.

Wyniki. Pozytywny wpływ wartości chrześcijańskich na jakość komunikacji rodziców z dziećmi w perspektywie społeczno-religijnej.

Wnioski. Wartości chrześcijańskie mają znaczący wpływ na jakość komunikacji między rodzicami, a dziećmi. Przy czym w szczególności należy wziąć pod uwagę aspekt społeczno-religijny. Brak odpowiednio uporządkowanych więzi dzieci z rodzicami prowadzi do poważnych konsekwencji. Rodzice, którzy uwzględniają w wychowaniu takie aspekty religijne jak rozwój pojęcia Boga w percepcji dziecka, przekazywanie wiary, kształtowanie osobowości w rodzinie, środowisku sprzyjającym rozwojowi miłości ofiarnej i modlitwy, a także wychowanie do życia z Jezusem w Kościele, mogą oczekiwać, iż ich dziecko będzie rozwijać się w sposób holistyczny.

Słowa kluczowe: dzieci, komunikacja, rodzice, społeczeństwo, religijność, socjalizacja, więzi, odpowiedzialne rodzicielstwo

Summary

The aim of the article is to analyze the influence of Christian values on the quality of communication between parents and children, with particular emphasis on the socio-religious aspect. The article discusses the social consequences of the effects of lack of orderly ties between parents and children, which are visible in: misunderstanding of themselves and the world by adolescent children, their inability to find their own place in the world and in life roles associated with it, as well as in deficiency in their autonomy in the sphere of the psyche. Then, the religious aspects of the bond between parents and children were discussed, with reference.

Material and methods. Monograph.

Results. Positive influence of Christian values on the quality of communication between parents and children in the socio-religious perspective.

Conclusions. Christian values have a significant impact on the quality of the communication between parents and children, wherein the socio-religious aspect should be particularly taken into consideration. The lack of orderly ties between children and parents leads to the severe consequences. Parents who include such religious aspects in raising their children as: the development of the concept of God in the child's perception, the transmission of faith, shaping of the personality in the family, the environment supporting the development of sacrificial love and prayer, and upbringing to live with Jesus in the Church, would expect that their child will develop in a holistic way.

Keywords: children, parents, society, socialization, communication, religiosity, bonds, responsible parenting

Tabele/Tables: 0

Ryciny/Figures: 0

Literatura/References: 22

Otrzymano/Submitted:
04.09.2020

Zaakceptowano/Accepted:
12.10.2020

Adres korespondencyjny: Dawid Wiech, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Kanoniczna 25, Kraków, Polska; email: dawidwiech90@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4799-5511>

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Dawid Wiech

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wprowadzenie:

W niniejszym artykule przedstawiono analizę komunikacji rodziców z dzieckiem w perspektywie wartości chrześcijańskich. W pierwszej kolejności przedstawiony został wpływ jakości więzi rodziców z dzieckiem od strony społecznej. Przy czym została uwzględniona charakterystyka wyjątkowości relacji rodzice–dziecko, a także konsekwencje zaistniałych w niej braków. Analizie został poddany wpływ różnych typów ról rodzinnych na osobowość dziecka, a także negatywne skutki, które pojawiają się w wyniku zbyt małych bądź wypaczonych więzi z rodzicami, takich jak: braki w interpretacji siebie i świata, nieumiejętność odnalezienia swojego miejsca w świecie i ról życiowych z nim związanych oraz brak autonomii w sferze psychiki. Analizie poddano wpływ jakości więzi między rodzicami i dziećmi w perspektywie religijnej (Grygielski, 1999).

Prezentowano wartość duchowości chrześcijańskiej w rodzinie opierającej się na sakramencie małżeństwa. Omówiono najważniejsze aspekty wychowania religijnego dzieci, wzmacniające więzi rodziców z synem i córką, tj. rozwój pojęcia Boga u dziecka, przekazywanie wiary, rodzina jako szkoła ofiary i modlitwy oraz wychowanie do życia z Chrystusem i życia w Kościele (Wolicki, 1999). W artykule zostały wskazane trzy elementy postaw występujących w rodzinie, na które wskazuje M. Braun-Gałkowska, tj.: poznawczy, uczuciowy i behawioralny. Przy czym, została ukazana ich ważność względem komunikacji w rodzinie (Braun-Gałkowska, 2018). W społeczeństwie europejskim, które jest narażone na lewicowo-liberalne wpływy, zauważa się dekonstrukcję odpowiedzialnego rodzicielstwa na rzecz działań rodziców w wolnych związkach, tzw. kohabitacyjnych, które charakteryzują się brakami zarówno w kwestii postaw rodziców, jak i dzieci. Omówione zostały cechy rodzicielstwa, które należy krzewić, dając świadectwo życia według chrześcijańskiego modelu rodziny, a są to: rodzicielstwo jako stan dynamiczny, zadanie, stan i działanie wspólnotowe. Następnie, jako aktualizacja miłości, twórczość miłości oraz wielka godność (Brągiel, 2012).

1. Więzy rodziców z dzieckiem w perspektywie społecznej

Krąg ludzi, którzy stanowią dla dzieci punkt odniesienia, szczególnie w kwestii inspiracji do tworzenia wizji swojego życia, jest szeroki, przy czym należy stwierdzić, iż szczególne miejsce zajmują w nim rodzice. Powyższa zależność wynika ze szczególnej roli, którą pełnią w życiu dzieci, towarzysząc im w ich codzienności. Wielorakie więzi powstałe między nimi sprawiają, iż to rodzice są dla dziecka pierwszymi i najważniejszymi osobami. Odpowiednie reakcje ojców i matek na potrzeby ich

Introduction:

This article presents an analysis of communication between parents and children from the perspective of Christian values. In the first place, the impact of the quality of the bond between parents and the child is presented from the social point of view. At the same time, the characteristics of the uniqueness of the parent–child relationship as well as the consequences of the shortcomings that occurred in it were taken into account. The analysis covers the impact of various types of family roles on the child's personality, as well as the negative effects that appear as a result of too small or distorted ties with parents, such as: deficiencies in the interpretation of oneself and the world, inability to find one's place in the world and related to it and the lack of autonomy in the sphere of the psyche. The influence of the quality of the bond between parents and children from a religious perspective was analyzed (Grygielski, 1999).

The value of Christian spirituality in a family based on the sacrament of marriage was presented. The most important aspects of children's religious education were discussed, strengthening the bonds of parents with their son and daughter, i.e., developing the concept of God in a child, passing on the faith, the family as a school of sacrifice and prayer, and education to live with Christ and in the Church (Wolicki, 1999). The article indicates three elements of attitudes occurring in the family, indicated by M. Braun-Gałkowska, i.e.: cognitive, emotional and behavioral. At the same time, their importance in relation to communication in the family has been shown (Braun-Gałkowska, 2018). In European society, which is exposed to left-liberal influences, there is a deconstruction of responsible parenting in favor of parents' actions in free relationships, the so-called cohabitation, which are characterized by deficiencies in both the attitudes of parents and children. The features of parenthood that should be promoted by bearing witness to life according to the Christian family model are discussed: parenting as a dynamic state, task, state and community action. Then, as an actualization of love, creativity of love and great dignity (Brągiel, 2012).

1. Parents' bonds with their children in a social perspective

The circle of people who are a point of reference for children, especially in terms of inspiration to create a vision of their life, is wide, and it should be said that parents have a special place in it. The above dependence results from the special role they play in the lives of children, accompanying them in their everyday life. The multiple ties established between them make the parents the first and most important person for the child. Appropriate responses of fathers and mothers to their child's needs create a positive

dziecka tworzą więź pozytywną. Natomiast bierność i ignorowanie potrzeb skutkuje wzbudzeniem w potomstwie żalu bądź agresji, które powodują powstanie więzi, ale o charakterze negatywnym, wrogim. Od tego zależy, jaki będzie okres późnej adolescencji, w którym dziecko usamodzielnia się ku spełnieniu swojego zadania jako osoby dorastającej, tj. opuszczenie rodziny, a następnie wdrożenie w szerszy system społeczny. Dla usamodzielnienia szczególnie ważnym jest rozwój własnej tożsamości, hierarchii wartości, projektów życia i celów. Dlatego ważną kwestią jest, jaką rolę w procesie zdobywania samodzielności dzieci pełnią rodzice. Jeśli więzi we wskazanym procesie usamodzielniania się zostaną zaburzone, to może to w sposób destrukcyjny wpłynąć na osobowość dorastającego dziecka. Powyższymi negatywnymi skutkami może być brak własnej, sprawdzonej interpretacji siebie i świata, nieumiejętność określenia własnego miejsca w świecie, a także swoich ról życiowych. Dziecko zaburzone nie jest w stanie funkcjonować w sposób autonomiczny w sferze psychiki, przez co jest narażone na stres o wysokim natężeniu wynikający z niezrozumienia siebie, świata oraz zdarzeń, w których uczestniczy (Grygielski, 1999). Więzy ludzkie, a zwłaszcza więzi rodzinne, wymagają skierowania troski ku wzmacnianiu procesu ich trwania w prawidłowej formie. Muszą być nieustannie odpowiednio pielęgnowane, aby mogły wzrastać w kierunku budowania integralnego wymiaru rodziny (Braun-Gałkowska, 2018).

Jak wskazuje Maria Braun-Gałkowska, relacja pomiędzy rodzicami a dziećmi w środowisku rodzinnym jest uwarunkowana poprzez codzienne postawy rodzicielskie wobec własnych dzieci, które należy interpretować jako stosunek rodzica do dziecka o stałym charakterze. Jest on względnie stały w odnoszeniu się rodzica do dziecka, a także stanowi wynik wiedzy, jaką rodzic posiada na temat dziecka. Przy czym należy podkreślić ważność emocjonalnych odniesień do dziecka, które powiązane są ze skłonnościami do określonych zachowań rodzica względem niego (Braun-Gałkowska, 1992). W postawach rodzicielskich należy zachować umiar, gdyż ich nadmiar bądź niedomiar również nie wpływa w sposób pozytywny na przebieg procesu wychowawczego. Najbardziej pożądanym jest umiar, który charakteryzuje się: właściwą bliskością, odpowiednią pomocą, rozumną swobodą, a także stosowaniem wymagań (Braun-Gałkowska, 2002).

Osobowość dziecka jest utożsamiana ze zbiorem wszystkich cech psychofizycznych, które są charakterystyczne dla niego w sposób indywidualny, odróżniający od innych ludzi. Na rozwój osobowości wpływają czynniki kształtujące i organizujące trwałe nastawienia jednostki. Należą do nich znaczące osoby, powtarzające się sytuacje, system wymagań i zdarzenia wywierające duże zaangażowanie percepcyjne, emocjonalne. Czynniki te, kształtując osobowość dziecka w środowisku ro-

bond. On the other hand, passivity and ignoring needs result in arousing grief or aggression in the offspring, which result in the formation of bonds, but of a negative and hostile nature. It depends on what the period of late adolescence will be, in which the child becomes independent in order to fulfill his task as an adolescent, i.e., leaving the family, and then implementing it into a wider social system. In order to become independent, it is especially important to develop one's own identity, hierarchy of values, life projects and goals. Therefore, an important issue is the role of parents in the process of gaining children's independence. If the bonds in the indicated process of becoming independent are disturbed, it may have a destructive effect on the personality of the adolescent child. The above negative effects may be the lack of own, proven interpretation of oneself and the world, inability to define one's own place in the world, and also one's own life roles. A disturbed child is not able to function autonomously in the sphere of the psyche, which is why it is exposed to high stress resulting from not understanding itself, the world and the events in which it participates (Grygielski, 1999). Human ties, and especially family ties, require the focus of care to strengthen the process of their duration in the correct form. They must be constantly properly nurtured so that they can grow towards building an integral dimension of the family (Braun-Gałkowska, 2018).

As Maria Braun-Gałkowska points out, the relationship between parents and children in the family environment is conditioned by everyday parental attitudes towards their own children, which should be interpreted as a parent-child relationship of a permanent nature. It is relatively constant in the parent's relationship to the child, and is also the result of the parent's knowledge of the child. At the same time, it is important to emphasize the importance of emotional references to the child, which are related to the parent's inclination to specific behaviors towards him (Braun-Gałkowska, 1992). In parental attitudes, moderation should be observed, because their excess or insufficiency also does not have a positive effect on the educational process. The most desirable is moderation, which is characterized by: proper closeness, appropriate help, reasonable freedom, as well as the application of requirements (Braun-Gałkowska, 2002).

A child's personality is identified with a set of all psychophysical features that are characteristic of him in an individual way, distinguishing him from other people. The development of personality is influenced by factors shaping and organizing the permanent attitudes of the individual. They include significant people, repeating situations, a system of requirements and events that exert a high perceptual and emotional commitment. These factors, shaping the child's personality in the family environment, are influenced by interactive processes, such as joint decision making, as well as problem solving,

dzinnym, zachodzą pod wpływem procesów interakcyjnych, takich jak m.in. wspólne podejmowanie decyzji, a także rozwiązywanie problemów, współdziałanie i pokonywanie trudnych sytuacji, realizacja celów i zadań wspólnotowych. Należy przy tym zauważyć, iż wielość relacji i ich zróżnicowanie sprzyja kształtowaniu się osobowości dziecka, im więcej pojawia się kontaktów, tym mają one bardziej pozytywny wpływ na rozwój syna bądź córki (Łuczyński, 2008).

Należy stwierdzić, iż dla kształtowania osobowości dziecka w rodzinie i prawidłowości wszystkich procesów interakcyjnych w niej zachodzących ważne jest doświadczanie kompletności całej rodziny, a w szczególności czterech typów ról rodzinnych tj. ojca, matki, siostry i brata, a także prawidłowości więzi, które powstają z ich wspólnej relacji. Dziecko, tworząc własną, pewną i trwałą interpretację siebie, a także świata, oraz wyodrębniając poczucie własnego „ja”, zwraca szczególną uwagę na obecność rodziców. Interpretacja postaw rodzicielskich dostarcza mu możliwości identyfikacji dokonującej się za pośrednictwem naśladownictwa ich zachowań. W rodzinie pełnej dziecko posiada możliwość zdobycia integralnej identyfikacji w zakresie płci poprzez utożsamienie się z rodzicem posiadającym tę samą płć i odróżnienie od drugiego rodzica. Dzieci czerpią cechy z wzoru osobowego od rodzica płci przeciwnej. W sytuacji dziewczynki następuje identyfikacja „na krzyż”, w wyniku czego odpowiedni wzór osobowy ojca pozwala jej polegać na sobie samej, a w przyszłości pomaga w dobrym zrozumieniu męża i syna. Podobnie chłopiec lepiej zrozumie w przyszłości żonę i córkę, gdy przyczyni się to tego bliskość osobowego wzoru matki. Brak wzorców kobiety i mężczyzny, tj. żony i męża, może doprowadzić do zaburzeń tożsamości płciowej i osobowej dziecka oraz może spowodować wybrakowany odbiór interpretacji świata, tj. rzeczywistości zewnętrznej, w tym relacji spoza kręgu rodzinnego (tamże).

Lęk przed przyszłością objawiający się w nieustannym odkładaniu spraw i podejmowania decyzji dotyczących ważnych kwestii w życiu indywidualnym dziecka, które wymagają postawy wzięcia na siebie odpowiedzialności za swoje życie, powodowany jest przez niewłaściwe stosunki rodzinne. Wśród nich należy wymienić brak umiejętności określenia swojego miejsca w świecie, a także własnych ról życiowych. Odkładanie, jako działanie opóźniające wykonanie określonych zadań i wymagań zaburza w życiu dzieci realizowanie kwestii priorytetowych, uważanych w społecznej hierarchii wartości jako najważniejsze, jest to m.in. spełnianie życiowego powołania, podjęcie aktywności zawodowej, niezależność mieszkaniowa. Współcześnie zauważa się tendencje do przyjęcia biernej postawy przez rodziców co do zdobywania samodzielności przez ich dzieci. Rodzice nie reagują odpowiednio na wybieranie przez dorastające dzieci jednego rodzaju aktywności na rzecz tych,

cooperation and overcoming difficult situations, implementation of community goals and tasks. It should be noted that the multiplicity of relationships and their diversity is conducive to the formation of the child's personality, the more contacts appear, the more positive they have on the development of a son or daughter (Łuczyński, 2008).

It should be stated that in order to shape the child's personality in the family and the regularity of all the interactive processes taking place in it, it is important to experience the completeness of the entire family, and in particular the four types of family roles, i.e., common relationship. A child, creating his own, certain and permanent interpretation of himself and the world, and distinguishing a sense of his own "I", pays special attention to the presence of parents. Interpretation of parental attitudes provides him with the possibility of identifying through the imitation of their behavior. In a complete family, the child has the opportunity to gain integral gender identification by identifying himself with the parent of the same gender and distinguishing himself from the other parent. Children derive traits from a personality pattern from a parent of the opposite sex. In the situation of a girl, she is identified "crosswise", as a result of which the appropriate personal model of the father allows her to rely on herself, and in the future helps in a good understanding of her husband and son. Likewise, the boy will understand his wife and daughter better in the future when the closeness of his mother's personal model contributes to it. The lack of role models for a woman and a man, i.e., wife and husband, may lead to disorders of the child's gender and personal identity and may cause a deficient perception of the interpretation of the world, i.e., external reality, including relations outside the family circle (ibid.)

Fear of the future, manifested in the constant postponement of matters and making decisions about important issues in the individual life of a child, which require an attitude of taking responsibility for their own life, is caused by inappropriate family relationships. Among them is the inability to define one's place in the world, as well as one's own life roles. Postponement as an activity delaying the performance of specific tasks and requirements disrupts the implementation of priority issues in the lives of children, considered as the most important in the social hierarchy of values, including fulfilling a life calling, taking up professional activity, housing independence. Nowadays, there is a tendency to adopt a passive attitude by parents towards gaining independence by their children. Parents do not respond adequately to adolescent children choosing one type of activity in favor of those that are more enjoyable, easier and casual. In addition, there is perfectionism accompanying children, manifested in the thinking that they must always be better than others, as well as a lack of self-confidence and their own abilities, weak willpower. The socio-

które są przyjemniejsze, łatwiejsze i niezobowiązujące. Do tego dochodzi towarzyszący dzieciom perfekcjonizm objawiający się w myśleniu, iż zawsze muszą być lepsi od innych, a także brak wiary w siebie i własne możliwości, słaba siła woli. Utrwalane przez lata braki społeczno-psychiczne rosną do rangi wad, które u osoby dorosłej trudniej wykorzystać. Dlatego należy stwierdzić, iż dorastające dzieci, chcąc zdobyć zdolność identyfikacji własnego miejsca w świecie, a także ról życiowych, muszą w środowisku rodzinnym regularnie doświadczać z jednej strony tolerancji, a z drugiej wymagań stosownych do etapu ich rozwoju. Istotna jest współpraca dziecka z rodzicami, którzy dla osiągnięcia dojrzałej osobowości syna lub córki powinni rozwijać w nich uczucia pozytywne, m.in. związane z zainteresowaniami, a także proces poznawczy, tj. kognitywny, np. poprzez wspólne ćwiczenie uwagi. Wówczas, gdy rodzice przykładają się do wspierania autonomii, kompetencji, a także zdrowych relacji międzyosobowych, należy domniemywać, że w przyszłości dziecko samo będzie sobie radziło z pojawiającymi się problemami. Wyłącznie rodzina, która funkcjonuje w sposób prawidłowy przez świadome wspieranie, wytworzenie poczucia bycia kompetentnym i autonomicznym, pozytywnie wpływa na dorastające dziecko w aspekcie jego praktycznego spełnienia egzystencjalnego w życiu prywatnym i społecznym (Róžańska, 2007). Człowiek, który sam jest niedojrzały, nie może spełnić w pełni roli rodzicielskiej dla innych. Jako przykład należy podać ojca, który zajęty nieustannie swoimi obowiązkami nie bierze odpowiedzialności za swoje dziecko, przekazując mu życie jakby „mimo chodem” (Braun-Gałkowska, 2018).

Rodzicielska postawa udzielenia dziecku rozumnej swobody jest tą, którą powinno się praktykować. Istnieje również jej odwrotność, tj. postawa nadmiernie chroniąca. Autonomia dziecka w sferze psychiki wymaga współpracy, a nie zastępowania syna lub córki. Podejście rodziców nadopiecznych do dziecka jest bezkrytyczne, natomiast ono samo jest traktowane jak wzór doskonałości. Nadopieczność, pobłażliwość, brak doceniania dziecka i nieustanne wyręczanie prowadzi do przesadnego opierania się na innych, utrudnia rozwijanie się kontaktów. Dziecko, które jest nadmiernie ochraniane, jest narażone na opóźnienia w dojrzałości emocjonalnej i społecznej, a także jest ustępliwe, brakuje w jego życiu samodzielnych inicjatyw. Należy unikać postaw rodzicielskich, w których przeważa degradowanie autonomiczności dziecka, ponieważ zostaje w nim rozwinięte: reagowanie unikające, ucieczki od trudności, nieśmiałość, lękliwość, a nawet niekontrolowana agresywność. Zauważa się, iż zachowania związane z przesadnym ochranianiem dzieci powstają pod wpływem długiego oczekiwania przez rodzica na urodzenie się dziecka, a także przez dzieciństwo rodzica, które było pozbawione uczuć, czy śmierć poprzedniego dziecka (Głaz, Grzeszek, Wiśniewska, 1996).

psychological deficiencies, fixed over the years, grow to the level of defects that are more difficult to eradicate in an adult. Therefore, it should be stated that adolescent children, wishing to gain the ability to identify their own place in the world, as well as life roles, must regularly experience tolerance in the family environment on the one hand, and requirements appropriate to the stage of their development on the other. It is important for the child to cooperate with the parents who, in order to achieve a mature personality of a son or daughter, should develop positive feelings in them, e.g., related to interests, as well as the cognitive process, i.e., through a joint attention exercise. When parents try to support autonomy, competences, and healthy interpersonal relationships, it should be presumed that in the future the child will cope with emerging problems on his own. Only the family that functions properly through conscious support, creating a feeling of being competent and autonomous, positively influences the adolescent child in terms of its practical existential fulfillment in private and social life (Róžańska, 2007). A person who is immature himself cannot fully fulfill the parental role for others. As an example, one should give a father who, constantly busy with his duties, does not take responsibility for his child, passing on to him as if “casually” (Braun-Gałkowska, 2018).

The parental attitude of giving a child reasonable freedom is one that should be practiced. There is also an inverse of it, i.e., an overly protective attitude. A child's psychological autonomy requires cooperation, not replacing a son or daughter. The approach of overprotective parents to the child is uncritical, while the child itself is treated as a model of perfection. Overprotectiveness, indulgence, lack of appreciation for the child and constant relenting lead to excessive reliance on others, hindering the development of contacts. A child who is overly protected is prone to delays in emotional and social maturity, and is also compliant, lacking independent initiatives in his life. Parental attitudes, in which the degradation of the child's autonomy predominates, should be avoided because it develops: avoidant responses, escaping difficulties, shyness, fearfulness and even uncontrolled aggressiveness. It is noted that behaviors related to excessive protection of children arise due to the parent's long waiting for the child to be born, as well as the parent's childhood, which was devoid of feelings, or the death of the previous child (Głaz, Grzeszek, Wiśniewska, 1996).

It should be stated that all members of a specific family environment are mutually dependent. In relationships taking place in a marriage, it should be noted that the behavior of one spouse affects the behavior of the other. As a result, a feedback process arises that affects the behavior of the former, because their behavior reinforces each other. It should be emphasized that the direction of the indicated reinforcements is important. When

Należy stwierdzić, iż wszyscy członkowie określonego środowiska rodzinnego są od siebie wzajemnie zależni. W relacjach zachodzących w związku małżeńskim należy zauważyć, iż zachowania jednego małżonka wpływają na postępowanie drugiego. W efekcie powstaje postępowanie zwrotne, które oddziałuje na zachowanie pierwszego, ponieważ ich zachowania wzajemnie się wzmacniają. Należy podkreślić, iż ważny jest kierunek wskazanych wzmocnień. Wówczas, gdy w związku małżeńskim mąż i żona są zadowoleni mechanizm ten ma właściwości pozytywne i przyczynia się do konstruktywnego wzmocnienia więzi, a także poczucia szczęścia. Kobieta, której oczekiwania zostają spełnione przez męża, okazuje mu zainteresowanie i bliskość oraz sama chętnie udziela pomocy. Mąż w takiej relacji chętnie przebywa z żoną, będąc celem jej zainteresowania, pomaga żonie w pracach domowych, okazuje swoją miłość, a ona, będąc w pogodnym stanie, wyraża zainteresowanie, ciepło etc., Gdy jest sytuacja przeciwna, w której małżeństwo jest niezadowolone, tj. żona przeżywa frustrację i niepokój ze względu na brak zaspokojenia potrzeb, a mąż jest nerwowy i czuje się lekceważony, wówczas następuje dezintegracja rodziny. Koncentrowanie się obojga małżonków na sobie samym powoduje skierowanie wzmocnień do braku rozwoju i destrukcji małżeńskiej. Jakość relacji małżeńskiej jest szczególnie ważna, ponieważ wszystko to, co zachodzi między rodzicami wpływa na każde dziecko oraz relacje między samymi dziećmi (Braun-Gałkowska, 2018).

2. Więzy rodziców z dzieckiem w perspektywie religijnej

Rodzice, uczestnicząc w przekazaniu życia swoim dzieciom, zobowiązani są do wychowania potomstwa, dlatego określa się ich pierwszorzędnymi, głównymi wychowawcami. Aby zapewnić potomstwu prawidłowy rozwój własnej tożsamości, powinni stworzyć taką atmosferę w rodzinie, aby była pełna miłości, szacunku względem Boga i ludzi. Rodzice, troszcząc się o chrześcijańskie wychowanie swoich dzieci, tworzą w środowisku rodzinnym „szkołę cnót” społecznych i duchowych. Duchowość rodziny chrześcijańskiej opiera się na fundamencie sakramentu małżeństwa. Rodzice, jako ostoja rodziny, powinni w sposób godny powołania realizować własne powołanie poprzez wierność wartościom chrześcijańskim, zajmując się sprawami o charakterze świeckim, ale kierując się zawsze przykazaniami Bożymi. Małżonkowie, spełniając swoje małżeńskie zadania zgodnie z wolą Bożą, dają tym samym świadectwo wiary i miłości, a w następstwie zapewniają dzieciom warunki do integralnego rozwoju swojej religijności (Stepulak, 2007). M. Braun-Gałkowska wskazuje, iż małżonkowie, w których mąż i żona prowadzą życie religijne, są bardziej zadowoleni z małżeństwa, co w konsekwencji ma również wpływ na zadowolenie dzie-

the husband and wife are satisfied in a married relationship, this mechanism has positive properties and contributes to a constructive strengthening of the bond as well as a sense of happiness. A woman whose expectations are met by her husband shows him interest and closeness and is willing to help herself. The husband in such a relationship is willing to be with his wife, being the target of her interest, he helps his wife with housework, shows his love, and she, being in a cheerful state, expresses interest, warmth, etc., When the opposite is the case, in which the marriage is dissatisfied, i.e., the wife experiences frustration and anxiety due to the lack of satisfaction, and the husband is nervous and disregarded, then the family disintegrates. The self-concentration of both spouses diverts the reinforcements to marital failure and marital destruction. The quality of the marital relationship is particularly important because everything that happens between the parents affects each child and the relationship between the children themselves (Braun-Gałkowska, 2018).

2. Parents' bonds with their children in a religious perspective

Parents, participating in the transmission of life to their children, are obliged to educate their offspring, which is why they are referred to as their first and foremost educators. In order to ensure the proper development of their own identity for the offspring, they should create such an atmosphere in the family that it is full of love and respect for God and people. Parents, caring for the Christian upbringing of their children, create a "school of social and spiritual virtues" in the family environment. The spirituality of the Christian family rests on the foundation of the sacrament of marriage. Parents, as the mainstay of the family, should fulfill their vocation in a worthy manner through fidelity to Christian values, dealing with matters of a secular nature, but always following God's commandments. The spouses, fulfilling their marital duties in accordance with God's will, thus bear witness of faith and love, and as a result provide their children with conditions for the integral development of their religiosity (Stepulak, 2007). M. Braun-Gałkowska points out that spouses whose husband and wife lead a religious life are more satisfied with their marriage, which in turn also affects the satisfaction of their children. The

ci. Wspomniana Autorka uzasadnia wskazaną tezę tym, iż „oczekiwania „dla siebie” były takie same u osób religijnych i niereligijnych, natomiast oczekiwania „dla drugiego” i „dla nas” były dużo wyższe u religijnych” (Braun-Gałkowska, 2018).

Wychowanie religijne stwarza możliwości do nawiązania szczególnie głębokiego wymiaru więzi rodzinnych. Codzienny przykład wspólnej, rodzicielskiej miłości do Boga, który stanowi centrum wszystkich relacji matki i ojca, powoduje w życiu dzieci kształtowanie się trwałych, indywidualnych więzi, które wraz z upływem czasu stają się coraz bardziej dojrzałe. Jako kluczowe aspekty w wychowaniu religijnym dzieci, które jednocześnie wzmacniają więzi rodziców z nimi, należy wskazać: rozwój pojęcia Boga u dziecka, przekazywanie wiary, rodzina jako szkoła ofiary i modlitwy, a także wychowanie do życia z Chrystusem i życia w Kościele. Psychologia religii wskazuje, iż tworzenie nowych pojęć u dziecka jest uzależnione od tych, które już wcześniej zostały utworzone i są mu znane, a szczególnie zależą od ich znaczenia konotacyjnego, związanego z emocjami. Odbiór pojęć zależy w dużym stopniu od tego, jaka jest jakość więzi uczuciowych, które łączą dziecko z tatą i mamą. Powyższa zależność widoczna jest w sytuacji kształtowania się pojęcia, a także obrazu Boga. Jako przykład należy podać zwrot „Ojciec Niebieski”, a szczególnie słowo „Ojciec”. Dziecko, odbierając ojcostwo ziemskie, przenosi znaczenie emocjonalne z nim związane na ojcostwo nadprzyrodzone, niebiańskie. Wskazane zależności występują zwłaszcza we wczesnej fazie życia dziecka, która jest nazywana fazą antropomorfizmu, unaoczniającą się w tworzeniu przez dziecko obrazu Boga na wzór cech ludzi, a zwłaszcza rodziców, ze względu na najbliższą relację, która ich łączy. W tym mechanizmie projekcji ważnym jest, aby rodzice, a szczególnie ojciec, w pierwszych latach kojarzyli się dziecku z kimś najbardziej kochającym, najlepszym, troskliwym, a także czułym. Jeśli nie wystąpi pozytywne przeniesienie stosunku z rodziców na Boga, a przeważą negatywne skojarzenia, wówczas Bóg może kojarzyć się dziecku z kimś m.in. siejącym strach, niechęć, przerażenie i groźbę. W takich okolicznościach obraz Boga może na długi czas ciążyć na religijności dziecka i doprowadzić go w życiu dorosłym do odrzucenia Boga, tj. ateizmu (Wolicki, 1999).

Kolejny aspekt wychowania religijnego to przekazywanie wiary w rodzinie, która wpływa na więzi, zacieśniające się i rozwijające w „Kościele domowym”, budowanym przez rodziców i ich dzieci. Cel i zadanie Kościoła w znaczeniu powszechnym to przekazywanie i budzenie wiary, przy czym należy wskazać, iż to w rodzinie jako podstawowej jednostce społecznej realizuje się podstawowe dojrzenie wiary dzieci. Rodzice jako pierwsi katecheci powinni budzić wiarę w sercach dzieci, zarówno mówiąc im o Panu Bogu, jak i dając przykład praktycznego życia religijnego, m.in. włączając je życie parafii i odbywającą się w niej katechizację. Rodzice

aforementioned author justifies the indicated thesis with the fact that “expectations” for oneself “were the same in religious and non-religious people, while the expectations “for the other” and “for us” were much higher in religious people” (Braun-Gałkowska, 2018).

Religious education creates opportunities to establish a particularly deep dimension of family ties. The daily example of shared parental love for God, which is at the center of all relationships between mother and father, creates lasting, individual bonds in the lives of children, which become more and more mature with the passage of time. The key aspects in the religious education of children, which at the same time strengthen the bonds of their parents with them, include: the development of the child's concept of God, the transmission of faith, the family as a school of sacrifice and prayer, and education to live with Christ and to live in the Church. The psychology of religion shows that the creation of new concepts in a child depends on those that have already been created and are known to him, and in particular depend on their connotative meaning related to emotions. The perception of concepts depends to a large extent on the quality of the emotional ties that connect the child with the father and mother. The above dependence is visible in the situation of shaping the concept and image of God. As an example, the phrase “Heavenly Father” should be given, especially the word “Father”. A child, taking away his earthly fatherhood, transfers the emotional meaning connected with him to a supernatural, heavenly fatherhood. The indicated dependencies occur especially in the early phase of a child's life, which is called the anthropomorphism phase, which is visible in the child's creation of an image of God, modeled on the characteristics of people, especially parents, due to the closest relationship that connects them. In this projection mechanism, it is important that parents, especially the father, associate their child with someone who is most loving, the best, caring and also tender in the first years. If there is no positive transfer of the relationship from parents to God, and negative associations prevail, then God may associate the child with someone, e.g., spreading fear, aversion, terror and terror. In such circumstances, the image of God may weigh on a child's religiosity for a long time and lead him to reject God, i.e., atheism, in his adult life (Wolicki, 1999).

Another aspect of religious education is the transmission of faith in the family, which influences the bonds that strengthen and develop in the “domestic church” built by parents and their children. The goal and task of the Church in the common sense is to transmit and awaken faith, but it should be noted that it is in the family, as the basic social unit, that the fundamental maturation of the children's faith is realized. Parents, as the first catechists, should inspire faith in the hearts of their children, both by telling them about God

świadomi potrzeb dziecka dbają o formację religijną dzieci od początków ich życia. Mając na uwadze szczególnie rozwiniętą u dzieci „wrażliwość metafizyczną”, zwłaszcza w wieku przedszkolnym, przybliżają im obraz dobrego Boga, przez co zaspokajają podstawowe potrzeby ich psychiki, potrzebę opieki, miłości, bezpieczeństwa. Rozwój religijny jest związany z całokształtem życia rodzinnego oraz procesu wychowania. Wszystkie rodzaje wpływów i oddziaływań łączą się, oddziałując na wytworzenie się skonkretyzowanej dla danego dziecka postawy religijnej, tj. indywidualnego typu religijności. Dlatego rodzice powinni zwracać uwagę również na rozwój religijności dziecka w dalszym okresie dojrzewania, stwarzając przy tym religijną atmosferę w domu, w którym jest miejsce na krzyż, Pismo Święte, symbole religijne przypominające o okresach roku liturgicznego, obrazy święte, ołtarzyk domowy. Powinni dbać o miejsce modlitwy dla chwili skupienia, refleksję związaną z modlitwą poranną i wieczorną. Rodzice jako „kapłani domowego Kościoła” swoją autentyczną postawą religijną, duchem wiary i modlitwy, który przejawia się w ich codzienności, w kontakcie z drugim człowiekiem i podejściu do spraw zawodowych czy rodzinnych, wpływają na ukształtowanie psychiki dziecka, przysposobienie postawy przyjmowania pracy i łaski Bożej (Krzysteczko, 2000).

Więzi rodziców z dzieckiem stają się głębsze i trwalsze, jeśli w danym środowisku rodzinnym jego członkowie nie dezertują przed tym, co trudne, wymagające poświęcenia. Dla małżonków wierzących w Chrystusa jest czymś naturalnym, iż ofiara krzyża dokonana przez Zbawiciela jest centrum odniesienia przy podejmowanych działaniach, decyzjach oraz relacjach osobowych. Należy stwierdzić, że wpajanie dziecku ducha ofiarności uczy go dawania, opanowania siebie, rezygnacji ze swojego „ego” na rzecz dobra i pełnienia woli Bożej. Gdy rodzice motywowani słowami Chrystusa „Cokolwiek uczyniliście jednemu, z tych najmniejszych, Mnieście uczynili” spieszą z pomocą wobec potrzebujących, dzieci biorą przykład i wychodzą z naturalnej radości posiadania czegoś własnego, np. zabawek, słodyczy, ku miłości bliźniego. Wskazana postawa umacnia więzi rodzinne poprzez pielęgnowanie ducha bezinteresownej służby. W tym aspekcie ważne jest wychowanie do opanowania swoich skłonności, reakcji, pożądań, odruchów, w tym stanów biologicznych i psychicznych, tj. głodu, pragnienia i zmęczenia. Kontrolowanie przez rodziców kaprysów i zachcianek dziecka sprawia, iż więzi rodzinne są harmonijne i ukierunkowane na priorytety związane z wartościami, a nie myśleniem zmysłowym. Następnym kierunkiem oddziaływania na relacje rodzinne w wychowaniu do praktykowania ducha ofiary jest uczenie dziecka pełnienia woli Pana Boga, które wyraża się w nieustannym przypominaniu potomstwu o przykazaniach Bożych i kościelnych. Przestrzeganie ich przez dziecko kształtuje jego osobowość, która wyraża się również w pełnieniu

and by giving an example of practical religious life including the life of the parish and the catechesis taking place in it. Parents aware of the child's needs care for the religious formation of their children from the very beginning of their lives. Bearing in mind the especially developed “metaphysical sensitivity” in children, especially in preschool age, they bring them closer to the image of a good God, thus satisfying the basic needs of their psyche, the need for care, love and security. Religious development is related to the entirety of family life and the upbringing process. All kinds of influences and interactions combine to create a specific religious attitude for a given child, i.e., an individual type of religiosity. Therefore, parents should also pay attention to the development of the child's religiousness in the later period of adolescence, creating a religious atmosphere in the home where there is a place for the cross, the Holy Bible, religious symbols reminding about the periods of the liturgical year, holy pictures, and a house altar. They should take care of the place of prayer for a moment of recollection, reflection related to the morning and evening prayers. Parents, as “priests of the domestic Church”, with their authentic religious attitude, spirit of faith and prayer, which are manifested in their everyday life, in contact with other people and in their approach to professional or family matters, shape the child's psyche, adopt the attitude of accepting work and God's grace (Krzysteczko, 2000).

Parents' ties with a child become deeper and more durable if, in a given family environment, its members do not desert from what is difficult and requires sacrifice. For spouses who believe in Christ, it is natural that the sacrifice of the cross made by the Savior is the center of reference in actions, decisions and personal relationships. It should be said that instilling in a child the spirit of self-sacrifice teaches him to give, to control himself, to give up his “ego” for the sake of good and to do God's will. When parents, motivated by the words of Christ, “Whatever you have done to one of the smallest ones, you have done to me,” children take an example and come out of the natural joy of having something of their own, such as toys, sweets, to love their neighbor. The indicated attitude strengthens family ties by cultivating the spirit of selfless service. In this aspect, it is important to educate them to master their inclinations, reactions, desires, reflexes, including biological and mental states, i.e., hunger, thirst and fatigue. Parental control of the child's whims and whims ensures that family ties are harmonious and oriented towards value priorities rather than sensual thinking. Another direction of influencing family relationship in educating to practice the spirit of sacrifice is teaching the child to fulfill the will of God, which is expressed in the constant reminding of the offspring about God's and church commandments. Compliance with them by a child shapes his personality, which is also

dobrych uczynków względem najbliższych (Wolicki, 1999).

Bóg, który jest Kimś najważniejszym w życiu rodziców, staje się bliższy dziecku poprzez świadectwo ich praktycznego wymiaru religijności. Obserwując mamę i tatę, m.in. jak klęczą przed krzyżem bądź obrazem świętym, dziecko podświadomie wyczuwa, iż dzieje się coś niezwykłego, gdyż rozmawiają z Kimś wielkim, związanym z tajemnicą, a przeszkadzanie byłoby nietaktowne. Modlitwa, która została zaobserwowana, jest następnie naśladowana przez dzieci. Zostaje ona zakodowana w świadomości i powtarzana, jeżeli rodzic zacznie uczyć je znaku krzyża, modlitwy „Ojcze Nasz”, „Zdrowaś Maryjo”, etc. Szczególny wpływ na relacje w rodzinie zauważa się, gdy rodzice wraz z dziećmi, pomimo niejednokrotnych spięć w kontaktach między sobą, spotykają się na codziennej modlitwie o określonej, stałej godzinie. Wówczas to Bóg jako najważniejsza dla wszystkich członków rodziny osoba staje się jednoczącym spoiwem. Należy zauważyć, iż szczególną wartość prócz modlitwy wyuczonej ma modlitwa spontaniczna, w której mama, tata, syn i córka odnoszą się do aktualnie przeżywanych sytuacji życiowych. Rodzice, korzystając z prawa wychowania dzieci do życia religijnego, w istocie prowadzą je do życia w Chrystusie, a z nim łączą się życie sakramentalne, dojrzała relacja z Nim poprzez przyjęcie po raz pierwszy Eucharystii, regularną spowiedź, aktywne uczestnictwo we Mszy św. i katechezie (Borutka, 2000).

Poza pielęgnowaniem relacji z Bogiem w „ognisku domowym” istotnym wymiarem wpływającym na więzi w rodzinie i życie religijne dzieci jest wczesne włączenie ich do Kościoła parafialnego. Rodzice, kierując religijność dzieci z „Kościoła domowego” w kierunku przeżywania i doświadczania jej w zewnętrznych warunkach, uczą ich zaufania względem siebie, ale również wobec innych członków żywego Kościoła, takich jak m.in. Ojciec św., biskupi, księża, zakonnicy, siostry zakonne i wszyscy wierni gromadzący się w kościele. Poprzez zaangażowanie całej rodziny w życie kościoła staje się ona otwartą, okazującą innym ludziom pomoc, współczucie, życzliwość, miłosierdzie (Cekiera, 2007). Wskazane warunki pozwalają rodzinie stanowić ważną treść życia Kościoła, a poprzez to w pełni doświadczać spełnienia swojego rodzinnego powołania. Rodzice jako pierwsi wychowawcy przekazują swoim przykładem wartość życia, które charakteryzują cnoty. W religijnej rodzinie dziecko uczy się postaw o charakterze solidarnościowym, a nie egocentrycznym, jego działania wyrażające się w rodzinie są przede wszystkim skierowane ku temu, co „dla nas”, a nie wyłączenie „dla siebie samego”. Wskazane postawy wynikają z chrześcijańskiego obrazu Boga, który pozwala w formacji osobowej wychować dziecko w duchu miłości i służby (Dziewiecki, 2006).

expressed in performing good deeds towards his loved ones (Wolicki, 1999).

God, who is someone most important in the life of parents, becomes closer to the child through the testimony of their practical dimension of religiosity. By watching mum and dad, incl. when they kneel before a cross or a holy image, the child subconsciously senses that something unusual is happening, because they are talking to someone great, related to a mystery, and it would be tactless to disturb. The prayer that has been observed is then imitated by the children. It is encoded in consciousness and repeated if the parent starts teaching them the sign of the cross, the prayer “Our Father”, “Hail Mary”, etc. A special impact on family relationships is noticed when parents and children meet for daily prayers at a specific, fixed time, despite frequent tensions with each other. Then God, as the most important person for all family members, becomes the unifying bond. It should be noted that, apart from learned prayer, a special value is also spontaneous prayer, in which mother, father, son and daughter relate to the currently experienced life situations. Parents, exercising the right to educate their children to religious life, in fact lead them to life in Christ, and with him is connected the sacramental life, a more mature relationship with him through receiving the Eucharist for the first time, regular confession, and active participation in the Holy Mass. and catechesis (Borutka, 2000).

Apart from nurturing a relationship with God in the “hearth”, an important dimension influencing family ties and the religious life of children is their early inclusion in the parish Church. Parents, directing the religiosity of children from the “domestic church” towards experiencing and experiencing it in external conditions, teach them to trust themselves, but also towards other members of the living Church, such as Holy Father, bishops, priests, religious, nuns and all the faithful gathering in the church. Through the involvement of the whole family in the life of the church, it becomes open, showing other people help, compassion, kindness, and mercy (Cekiera, 2007). The indicated conditions allow the family to constitute an important content of the Church's life, and thus to fully experience the fulfillment of its family vocation. Parents, as the first educators, pass on by their example the value of life characterized by virtues. In a religious family, a child learns attitudes of solidarity, not egocentricity, his actions expressed in the family are primarily directed towards what is “for us”, and not only “for himself”. The indicated attitudes result from the Christian image of God, which allows in personal formation to raise a child in the spirit of love and service (Dziewiecki, 2006).

3. Odpowiedzialne rodzicielstwo

M. Braun-Gałkowska wskazuje na fakt, iż poznanie rodziców przez dzieci w wymiarze czerpania od nich wzorców nie jest tylko poszerzeniem ilościowym w przyswajaniu nowych informacji, lecz stanowi zmianę jakościową. Przekonanie dziecka na początkowych etapach życia, jak i w czasie dalszego jego ciągu, iż wyznawane i praktykowane przez rodziców wartości w sposób rzeczywisty oraz praktyczny sprawdzają się, tj. pozytywnie wpływają na ich relacje i więzi, sprawia, że dziecko umacnia swoje poczucie własnej godności. Kształtuje się w nim kompletna tożsamość, zawierająca przeświadczenie, iż jest kochane, potrzebne i harmonijnie poukładane co do wyznawanych wartości (Braun-Gałkowska, 2018). W społeczeństwie europejskim zauważa się dekonstrukcję na rzecz rodzicielstwa w wolnych związkach, tzw. kohabitacyjnych, sprowadzających się do „życia razem” bez formalnych zobowiązań i rzeczywistej, stałej odpowiedzialności za członków rodziny. Jako przyczynę należy wskazać wzrost znaczenia hedonistycznych orientacji życiowych, liberalizację zachowań seksualnych i związane z nią uprzedmiotowienie kobiet, a także mężczyzn. Zjawisko kohabitacji, nasilając się od lat 70., niesie określone konsekwencje dla pełnionej roli rodzicielskiej oraz dzieci. Zauważalne jest mniejsze niż w chrześcijańskich związkach małżeńskich poświęcanie czasu swoim dzieciom, a także uboższa ilość sieci krewnych, z którymi młodzi mogą nawiązywać bliższe, trwałe relacje. Widoczne są słabsze umiejętności adaptacyjne u dzieci rodziców kohabitujących, wcześniejsza inicjacja seksualna i związane z nią przedwczesne rodzicielstwo nastolatków, większa ilość rozbitych rodzin, negatywne konsekwencje zdrowotne, psychiczne i społeczne (Bragiel, 2012).

M. Braun-Gałkowska podkreśla wartość komunikacji w rodzinie, wskazując, iż powinna być nastawiona na dobrze rozumianą „otwartość, szczerłość, przeźroczystość” (M. Braun-Gałkowska, 2010). Rodzina, będąc wspólnotą, czyli komunią osób, wymaga komunikacji dobrej jakości. Ze względu na fakt, że składa się ona z kilku osób, należy zauważyć istnienie w niej sieci relacji, które określa się również jako system interakcji. Należy zaznaczyć, iż jeśli wskazane interakcje są zbudowane na przekazie wartości, przy jednoczesnym unikaniu konfliktów, wówczas poziom odpowiedzialnego rodzicielstwa wzrasta. Porozumiewanie się stanowi kluczową rolę w odpowiedzialnej egzystencji każdego z członków rodziny. Jako kluczowe w postawach rodziców względem dzieci należy wskazać otwartość na rozmowę unaoczniającą się w szczerym wyrażaniu swoich uczuć (komunikaty typu „ja”) oraz empatię. Z powodu dużej ilości komunikatów docierających do członków rodziny z przekazu medialnego, należy zwrócić uwagę na to, aby tożsamość dzieci była budowana poprzez oddziaływanie rodziców i kontakt z najbliższym otoczeniem. Wydarzenia, osoby

3. Responsible parenting

M. Braun-Gałkowska points to the fact that getting to know parents by children in terms of drawing patterns from them is not only a quantitative extension in acquiring new information, but also a qualitative change. Convincing a child at the early stages of life, as well as during its further life, that the values professed and practiced by parents in an actual and practical way, i.e., positively affect their relationships and ties, makes the child strengthen their sense of their own dignity. A complete identity is formed in him, containing the conviction that he is loved, needed and harmoniously arranged in terms of the values he professed (Braun-Gałkowska, 2018). In European society, there is a deconstruction in favor of parenthood in free relationships, the so-called cohabitation, which boil down to “living together” without formal obligations and real, permanent responsibility for family members. The reasons for this include the growing importance of hedonistic life orientations, liberalization of sexual behavior and the related objectification of women and men. The phenomenon of cohabitation, increasing since the 1970s, has specific consequences for the parental role and for children. There is a noticeable less time devoted to their children than in Christian marriages, and also a poorer number of networks of relatives with whom young people can develop closer, lasting relationships. We can see weaker adaptation skills in children of cohabiting parents, earlier sexual initiation and related premature parenthood of adolescents, more broken families, negative health, psychological and social consequences (Bragiel, 2012).

M. Braun-Gałkowska emphasizes the value of communication in the family, pointing out that it should be oriented towards well-understood “openness, honesty, transparency” (M. Braun-Gałkowska, 2010). The family, being a community, i.e., a communion of persons, requires good quality communication. Due to the fact that it consists of several people, it should be noted that there is a network of relationships in it, which is also referred to as a system of interactions. It should be noted that if the indicated interactions are built on the transfer of values, while avoiding conflicts, then the level of responsible parenting increases. Communication is a key role in the proper livelihood of each family member. The key factors in the attitudes of parents towards their children are openness to conversation, which is evident in expressing one's feelings honestly (messages like “me”) and empathy. Due to the large number of messages reaching family members from the media, attention should be paid to the fact that the identity of children is built through the influence of parents and contact with the immediate environment. Events, people and patterns that are only indirectly available, although they may seem positive, can in fact do harm, both at

i wzorce, które dostępne są tylko pośrednio, mimo iż mogą robić wrażenie pozytywne, w istocie mogą wyrządzić szkodę, zarówno na etapie socjalizacji pierwotnej, jak i następującej w toku całego życia (tamże).

Działanie odpowiedzialne to nie tylko odpowiedzialność za dokonane czyny. Posiada w sobie więcej niż świadomość i dobrowolność, a dokładniej wskazując, charakteryzuje się również zawartym wewnątrz elementem samodzielności i inicjatywy względem własnego, pozytywnie wybranego zadania. W związku z powyższym odpowiedzialne rodzicielstwo stanowi właśnie takie zadanie realizacji wychowania dzieci, które zostaje podjęte świadomie, dobrowolnie, samodzielnie, z własnej inicjatywy wraz z uwzględnieniem tego, iż nie jest ono zadaniem krótkotrwałym, jednorazowym, lecz wiąże się z wykonywaniem zespołu działań głęboko osobistych i społecznych, zaczynając od poczęcia dziecka. Należy wymienić dwa znaczenia odpowiedzialnego rodzicielstwa, tj. szersze i węższe. Specyfika tego pierwszego odnosi się do całego procesu wydania dzieci na świat, a także ich wychowania. Znaczenie węższe dotyczy samego podejmowania poczęcia i urodzenia dziecka, przy czym jest to ograniczenie problematyki odpowiedzialnego rodzicielstwa do odpowiedzi na pytanie, kiedy i ile dane małżeństwo będzie miało dzieci. Analizując szersze znaczenie odpowiedzialnego rodzicielstwa, wymienia się jego charakterystyczne cechy, jakimi są: rodzicielstwo jako stan dynamiczny, zadanie, stan i działanie wspólnotowe. Następnie jako aktualizacja miłości, twórczość miłości i wielka godność (Skrzydlewski, 1998). Należy przy tym wskazać, iż odpowiedzialne rodzicielstwo nie ma wymiaru zastępczego, lecz powinno stanowić bezinteresowne obdarowywanie. Nie kreuje w sposób sztuczny zachowań dzieci, lecz jest pomocą do rozwoju potencjałów, które Bóg w nich złożył (Kvale, 1992).

Postmodernistyczna koncepcja, z którą mamy współcześnie do czynienia w społeczeństwie europejskim, postuluje upowszechnienie odrzucenia wszelkich norm moralnych. Doświadczenie pedagogów i psychologów wskazuje jednak, iż wolny wybór powinien być odpowiednio ukierunkowany, aby miał swoje konstruktywne działanie. Beata Kostrubiec wskazuje na konieczność występowania postaw rodzicielskich, które będą uczyć dzieci wybierania dobrych autorytetów i wzorców zachowań, tak, aby rozwijały się w nich prawidłowy obraz siebie (Kostrubiec, 2004). Realizacja rodzicielstwa odpowiedzialnego nie jest statyczną, indywidualną cechą danych osób, lecz stanem jednoczesnego życia i działania dwóch osób, tj. męża-ojca i żony-matki względem dzieci. Należy przy tym wskazać, iż istotnym jest harmonijne współdziałanie bez napięcia w systemie małżeńskim. Prowadzi ono do zmian w relacji rodzice-dzieci, co jest zauważalne zwłaszcza w związkach kohabitacyjnych, które w dużej mierze nie kierują się w relacjach cnotami chrześcijańskimi. Gdy napięcia osiągają wysoki poziom,

the stage of primary socialization and throughout life (ibid.).

Responsible action is not only responsibility for the actions performed. It is more than conscious and voluntary, and more precisely, it is also characterized by an element of independence and initiative within itself in relation to its own, positively chosen task. Therefore, responsible parenthood is precisely such a task of carrying out the education of children, which is undertaken consciously, voluntarily, independently, on its own initiative, taking into account that it is not a short-term, one-time task, but involves the performance of a set of deeply personal and personal activities. social, starting with the conception of a child. Two meanings of responsible parenthood should be mentioned, i.e., wider and narrower. The specificity of the former relates to the entire process of bringing children into the world, as well as their upbringing. Two meanings of responsible parenthood should be mentioned, i.e., the wider and the narrower. The specificity of the former relates to the entire process of bringing children into the world, as well as their upbringing. When analyzing the broader meaning of responsible parenthood, its characteristic features are listed, which are: parenthood as a dynamic state, task, state and community action. Then as an actualization of love, creativity of love and great dignity (Skrzydlewski, 1998). It should also be pointed out that responsible parenthood does not have a substitute dimension, but should constitute disinterested giving. It does not artificially create children's behavior, but helps to develop the potentials that God has placed in them (Kvale, 1992).

The postmodern concept that we deal with today in European society calls for the general rejection of all moral norms. However, the experience of educators and psychologists shows that free choice should be properly directed to have a constructive effect. Beata Kostrubiec points to the need for parental attitudes that will teach children to choose good authorities and behavior patterns so that they develop a correct self-image (Kostrubiec, 2004). Responsible parenting is not a static, individual feature of given people, but a state of simultaneous the life and actions of two people, i.e., husband-father and wife-mother towards the children. It should be pointed out that what is important is harmonious cooperation without tension in the marriage system. It leads to changes in the parent-child relationship, which is especially noticeable in cohabitation relationships, which are largely not guided by Christian virtues. When tensions reach a high level, they manifest themselves as an outlet of inhibited aggression towards a partner towards a weaker and more accessible person, i.e., a child. The indicated tension also results from the fact that the relationship of one parent with the child becomes closer due to the desire to compensate the child for anxieties that are noticeable in the home

wówczas objawiają się ujściem hamowanej agresji wobec partnera w stronę osoby słabszej i łatwiej dostępnej, którą jest dziecko. Wskazane napięcie wynika również z racji zacieśnienia związku jednego rodzica z dzieckiem z powodu chęci zrehabilitowania dziecka niepokojów, które zauważalne są w środowisku domowym, bądź poszukiwania w relacji z dzieckiem zaspokojenia potrzeb, takich jak m.in. emocjonalna bliskość, miłość, poczucie bycia potrzebnym. W wybrakowanej aktywności rodzicielskiej wyróżnia się również traktowanie dzieci jako elementu do prowadzenia między sobą rywalizacji o ich względy, co objawia się chwiejnością postaw względem nich, która unaocznia się w jednej chwili w bliskości i trosce, a następnie obojętności i odrzuceniu, w zależności od korzyści emocjonalnej, jaką dany rodzic chce osiągnąć u drugiego partnera. Następnym ważnym aspektem aktywności rodzicielskiej, która jest osłabiona poprzez egocentryzm rodziców objawiający się w zajęciu własnymi sprawami, jest mniejsza wrażliwość wobec potrzeb dziecka i opóźnione reakcje na problemy, które przeżywa. Mniejsza ilość czasu spędzanego z synem i córką prowadzi do pozostawienia dzieci samym sobie, co wpływa destrukcyjnie na ich osobowość i zachowanie. Badania wskazują, iż pary zadowolone z małżeństwa wykazują większą wrażliwość wychowawczą, a także zgodność technik i postaw wychowawczych. Należy stwierdzić, że aktywność rodzicielska powinna być podejmowana w sposób świadomy i kompetentny, z uwzględnieniem uwagi wobec jakości relacji małżeńskich, które zawsze wpływają na dzieci (Gałkowska, 1999).

Współczesne zmiany w rodzinie wskazują na tendencje w wychowaniu rodzicielskim do kierowania działań w stronę zysków materialnych, gdzie wartości ustępują sprawności i pragmatyzmowi. Charakterystycznym zjawiskiem staje się dążenie rodziców do zapewnienia młodemu zabezpieczeniu przede wszystkim finansowego, które objawia się w edukacji prowadzonej w drogich, elitarnych szkołach, a także zapewnieniu jednocześnie dużej liczby prestiżowych umiejętności, takich jak: gra na wielu instrumentach muzycznych, języki obce, sztuki walki, jazda konna, pływanie. Rodzicielstwo sprowadzane jest do zaspakajania materialnego poprzez częste kupowanie dzieciom zabawek, gier, sprzętu rozrywkowego, modnego ubioru, a także w późniejszym okresie dojrzewania przez kupno mieszkania, samochodu etc. Powyższym postawom towarzyszy atmosfera porównywania się, rywalizacji z innymi. W środowisku rodziców, zwłaszcza trwających w związku koherencyjnym, wychowanie dzieci stało się czymś niemal wstydliwym. Brakuje codziennej aktualizacji miłości, dbałości o krzewienie u dzieci cnót szlachetności, męstwa, wdzięczności, rzeczywistego współczucia dla słabszych oraz twórczości miłości. Nacisk kładzie się na hedonizm (Kościelska, 2011).

Odpowiedzialne rodzicielstwo zawiera w sobie aktualizację i twórczość miłości. Pełnienie roli ro-

environment, or to seek satisfaction of needs in the relationship with the child, such as e.g., emotional closeness, love, feeling needed. Defective parenting activity also includes treating children as an element to compete with each other for their favors, which manifests itself in the instability of attitudes towards them, which is immediately visible in closeness and care, and then indifference and rejection, depending on the emotional benefit that the parent wants to achieve with the other partner. Another important aspect of parenting activity, which is weakened by the parents' egocentrism, which manifests itself in dealing with their own affairs, is lower sensitivity to the child's needs and delayed reactions to problems that are going through. Less time spent with son and daughter leads to children being left on their own, which has a devastating effect on their personality and behavior. Research shows that couples satisfied with their marriage show greater educational sensitivity, as well as compliance with educational techniques and attitudes. It should be stated that parental activity should be undertaken in a conscious and competent manner, taking into account the quality of marital relations, which always affect children (Gałkowska, 1999).

Contemporary changes in the family indicate tendencies in parental education to direct activities towards material gains, where values give way to efficiency and pragmatism. A characteristic phenomenon is the desire of parents to provide young people with financial security, which manifests itself in education conducted in expensive, elite schools, as well as providing a large number of prestigious skills, such as: playing many musical instruments, foreign languages, martial arts, horse riding, swimming. Parenthood is reduced to material satisfaction through frequent purchase of toys, games, entertainment equipment, fashionable clothes for children, and also in later adolescence by buying a flat, car, etc. The above-mentioned attitudes are accompanied by an atmosphere of comparison and competition with others. In the environment of parents, especially those in a coherence, raising children has become something almost embarrassing. There is no daily actualization of love, care for promoting in children the virtues of nobility, bravery, gratitude, real compassion for the weak and creativity of love. The emphasis is on hedonism (Kościelska, 2011).

Responsible parenting involves actualization and creativity of love. Being a parent isn't just about physical parenting. It cannot be initiated and then implemented without love, because then it becomes a pathology, a contradiction of what it should be. The decision of the spouses to conceive and give birth to a child should be made out of love. Consequently, all their educational activity can be successful only if it exists from a true, i.e., self-sacrificing and wise love that permeates the spouses and their children. It should be concluded that love as the source of parenthood is creative. Any other human activity is

dzica nie sprowadza się wyłącznie do fizycznego rodzicielstwa. Nie może ono zostać zapoczątkowane, a dalej realizowane bez miłości, gdyż wówczas staje się patologią, zaprzeczeniem tego, co powinno stanowić. Decyzja małżonków o poczęciu i urodzeniu dziecka powinna wynikać z miłości. W następstwie cała ich działalność wychowawcza ma możliwość powodzenia wyłącznie, gdy istnieje z prawdziwej tj. ofiarnej i mądrej miłości, która przenika rodziców-małżonków i ich dzieci. Wynioskować należy, że miłość jako źródło rodzicielstwa jest twórcza. Wszelka inna działalność ludzka jest niewspółmierna do największego dzieła, jakim jest nowy człowiek, wspaniały byt-osoba, która sięga w transcendencje oraz nieskończenie przewyższa swoją godnością wszelkie wartości doczesne (Geldard, 2009). M. Braun-Gałkowska wskazuje na trzy elementy, które występują w każdej postawie: poznawczy, uczuciowy i behawioralny (Braun-Gałkowska, 2018). Jeśli w codziennej komunikacji rodziców jest wymiana myśli, emocji i działań, które wynikają ze świadomej, wzajemnej miłości, wówczas dziecko przyswaja odpowiednie wzorce i nimi żyje (tamże). Wychowanie dziecka powinno opierać się na postawach odpowiedzialnych oraz wartościach takich jak: miłość, pracowitość, prawda, piękno, dobro, które dalekie są od koncentrowania swojego życia wyłącznie na własnym „ja” (Noah, 1993).

Podsumowanie:

W związku z negatywnym wpływem koncepcji lewicowo-liberalnych na więzi rodziców z dziećmi należy stwierdzić, iż istnieje potrzeba podejmowania działań na rzecz rozpowszechniania wartości chrześcijańskich, które pozytywnie wpływają na jakość komunikacji w rodzinie. Jakość relacji w rodzinie oddziałuje na osobowość dzieci. W perspektywie społecznej zauważa się, że syn i córka, którzy są świadomi swojej roli w rodzinie, rozwijają swoją osobowość w sposób harmonijny. Dzieci, które są wychowywane przez chrześcijańskich rodziców dbających o kontakt z nimi, rozwijają własną tożsamość w jej pełnym wymiarze, mają określoną hierarchię wartości i przygotowują się do realizacji własnych projektów, a także celów życiowych w życiu dorosłym. Wskazane umiejętności zdobywane są poprzez pielęgnowanie rozwoju osobowości dzieci jako zbioru wszystkich cech psychofizycznych, kształtowanych bez napięć i stresu, które mogą wynikać z braku zrozumienia siebie, świata i zdarzeń, których dziecko jest uczestnikiem. Rodzice wychowujący potomstwo według chrześcijańskiego modelu rodziny uczą je, jak interpretować siebie i otaczającą rzeczywistość, wskazują i wspierają odnajdowanie własnego miejsca w świecie i pełnienia ról życiowych, pomagają kształtowaniu się autonomii w psychice dorastających dzieci, kompetencji i relacji międzyosobowych, przy jednoczesnym unikaniu niewłaściwych, degenerujących postaw.

disproportionate to the greatest work, which is the new man, a wonderful being-person who reaches into transcendence and infinitely surpasses all temporal values with his dignity (Geldard, 2009). M. Braun-Gałkowska points to three elements that occur in every attitude: cognitive, emotional and behavioral (Braun-Gałkowska, 2018). If in the parents' everyday communication there is an exchange of thoughts, emotions and actions that result from conscious, mutual love, then the child acquires appropriate patterns and lives with them (ibid.). A child's upbringing should be based on responsible attitudes and values such as: love, diligence, truth, beauty, goodness, which are far from focusing one's life solely on one's own self (Noah, 1993).

Summary:

Due to the negative impact of left-liberal concepts on the bonds between parents and children, it should be stated that there is a need to take actions to spread Christian values that positively affect the quality of communication in the family. The quality of family relationships affects the personality of children. From a social perspective, it is noticed that the son and daughter who are aware of their role in the family develop their personalities in a harmonious way. Children who are raised by Christian parents who care for them develop their full identity, have a defined hierarchy of values and are prepared to implement their own projects and life goals in adulthood. The indicated skills are acquired by nurturing the development of children's personality as a set of all psychophysical features, shaped without tensions and stress that may result from a lack of understanding of oneself, the world and events in which the child is a participant. Parents raising their offspring according to the Christian family model teach them how to interpret themselves and the surrounding reality, indicate and support finding their own place in the world and fulfilling life roles, help to shape autonomy in the psyche of adolescents, competences and interpersonal relationships, while avoiding inappropriate, degenerating attitudes.

In order to achieve religious integrity, a child should have the conditions for the development of his faith. The article shows the relationship

Dziecko, aby osiągnąć integralność religijną, powinno mieć warunki do rozwoju swojej wiary. W artykule wykazano związek wyższego poziomu jakości komunikacji w rodzinie z rozwojem religijności rodziców i dzieci, który jest zależny od stopnia praktykowania wartości chrześcijańskich. Przeprowadzone badania literatury przedmiotu potwierdzają, iż rodzina jako „kościół domowy”, koncentrując swoje życie na Bogu, Ewangelii i wspólnocie Kościoła kształtuje w sposób szczególny osobowość dziecka, gdyż staje się ono otwarte na miłość względem Boga, najbliższych, a także pozostałych bliźnich, jest wrażliwsze na czynienie dobra, zdolne do ofiarności oraz aktywne w modlitwie, w której komunikowana miłość względem Chrystusa ma następnym wpływ na relacje międzyludzkie (Wolicki, 1999).

Zauważa się konieczność społecznego działania na rzecz powszechnej świadomości faktu, iż rodzicielstwo wiąże się z przyjęciem na siebie obowiązków za poczęte, a następnie urodzone dziecko. Taką postawą jest odpowiedzialność, która traktuje rodzicielstwo jako stan dynamiczny, zadanie i działanie wspólnotowe, a nie egocentryczne. W odpowiedzialnym rodzicielstwie ważnym jest aktualizowanie miłości poprzez unikanie statyczności i bierności względem potrzeb członków rodziny oraz twórczość miłości, która docenia wielką godność osobową męża-taty, żony-mamy, syna i córki. Powyższe wnioski naukowe mogą służyć wypracowaniu doskonalszych rozwiązań pozwalających na skuteczne zwiększenie jakości komunikacji rodziców z dzieckiem w perspektywie społeczno-religijnej.

between a higher level of quality of communication in the family and the development of religiosity of parents and children, which depends on the degree of practicing Christian values. The conducted studies of the literature on the subject confirm that the family as a “domestic church”, focusing its life on God, the Gospel and the Church community, shapes the child’s personality in a special way, because it becomes open to love for God, loved ones and other neighbors, is more sensitive to doing good, capable of self-sacrifice and active in prayer, in which the communicated love towards Christ then influences interpersonal relations (Wolicki, 1999).

The conducted studies of the literature on the subject confirm that the family as a “domestic church”, focusing its life on God, the Gospel and the Church community, shapes the child’s personality in a special way, because it becomes open to love for God, loved ones and other neighbors, is more sensitive to doing good, capable of self-sacrifice and active in prayer, in which the communicated love towards Christ then influences interpersonal relations (Wolicki, 1999). In responsible parenting, it is important to actualize love by avoiding static and passivity in relation to the needs of family members, and the creativity of love that appreciates the great personal dignity of husband-father, wife-mother, son and daughter. The above-mentioned scientific conclusions can be used to develop more perfect solutions to effectively increase the quality of communication between parents and children in the socio-religious perspective.

Literatura/ References:

1. Borutka, T. (2000). *Prawa osoby ludzkiej podstawą życia społecznego w świetle nauczania Kościoła*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
2. Braun-Gałkowska, M. (2010), Dialog w rodzinie. *Pedagogia Christiana*, nr 1 (25), 161-173.
3. Braun-Gałkowska, M. (2002), *Metody poznawania systemu rodzinnego*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
4. Braun-Gałkowska, M. (1992). *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
5. Braun-Gałkowska, M. (2018). *Psychologia domowa*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
6. Brągiel, J. (2012). Znaczenie przemian społecznych dla współczesnego rodzicielstwa, (w:) J. Brągiel, B. Górnicka (red.), *Rodzicielstwo w kontekście współczesnych przemian społecznych* 13-21. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
7. Cekiera, C. M. (2007). Niektóre wymiary oddziaływań psychologiczno-pastoralnych na rzecz małżeństwa i rodziny (w:) B. J. Soński (red.), *Rodzina w świetle psychologii pastoralnej* 237-245. Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
8. Dziewiecki, M. (2006). *Kochać i wymagać. Pedagogia Ewangelii*, Kraków: Wydawnictwo eSPe.
9. Gałkowska, A. (1999). *Percepcja powodzenia małżeństwa rodziców, a społeczny obraz siebie ich dorosłych dzieci*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
10. Geldard, K. (2009). *Budowanie relacji w pracy z dziećmi, młodzieżą i rodzinami*, Warszawa: Parpamedia.
11. Głaz, S., Grzeszek, K., Wiśniewska, I. (1996). *Rodzina. Biologiczne i psychiczne podstawy jej funkcjonowania*, Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego.
12. Grygielski, M. (1999). *Style komunikacji rodzicielskiej a identyfikacja dzieci z rodzicami*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
13. Kostrubiec, B. (2004). *Obrazy postmodernizmu. Badania empiryczne obrazu siebie i obrazu Boga u zwolenników postmodernizmu*, Lublin: Wydawnictwo KUL.

14. Kościelska, M. (2011). *Odpowiedzialni rodzice z doświadczenia psychologa*, Kraków: Impuls.
15. Krzysteczko, H. (2000). *Pomoc w dojrzewaniu do miłości, małżeństwa i rodziny*, Katowice: Powiernik Rodzin.
16. Kvale, S. (1992). *Psychology and postmodernism*. London: Sage Publications.
17. Łuczyński, A. (2008). *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcyjnych*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
18. Noah, Ch. (1993). *World Postmodern Fiction*, London: Longmann.
19. Różańska, A. (2007). Odkładanie jako wynik niewłaściwych stosunków rodzinnych i zagrożenie rozwojowe, (w:) W. Korzeniowska, A. Murzyn, U. Szuścik (red.), *Rodzina w świetle zagrożeń realizacji dotychczasowych funkcji* 44-54. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
20. Skrzydlewski, W. B. (1998). *Planowanie rodziny – wyzwanie moralne*, Kraków: Wydawnictwo M.
21. Stepulak, M. Z. (2007). Duchowość chrześcijańska małżeństwa i rodziny, (w:) B. J. Soiński (red.), *Rodzina w świetle psychologii pastoralnej* 151-161, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
22. Wolicki, M. (1999). *Wychowanie do wartości*, Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.